הרב דוד ברוך לאו

מצוות הדלקת המנורה במקדש

- א. הדלקת המנורה לשם אורה
- ב. הדלקת הנרות כקרבן עולה
- ג. נפקא מינה בין הטעמים דין דיחוי
 - ד. דין 'משקה ישראל'
 - ה. פסול יוצא ופסול לינה
 - ו. נס חנוכה

א. הדלקת המנורה לשם אורה

מצות הדלקת הנרות במנורה שבמקדש נשנתה בתורה בכמה פסוקים: "וְעָשִּיתָ אֶת נֵרתֶיהָ שְּבְּעָה וְהֶעֱלָה אֶת נֵרתֶיהָ וְהֵאִיר עַל עֵבֶר פָּנֶיהָ" (שמות כ"ה, לז); "וְאַתָּה תְּצַנֶּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִּת זֶךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד" (שמות כ"ז, כ); "צַו אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִּת זֶךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד" (ויקרא כ"ד, ב); "דַּבֵּר אֶל אַהֲרן וְאָמַרְתָּ אֵלִיו בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת הַנֵּרת אֶל מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה יָאִירוּ שׁבעת הַנְּרות" (במדבר ח', ב).

יסוד מצווה זו מבואר בספר החינוך (מצווה צח) שכתב:

משרשי המצוה, שציונו השם יתברך להיות נר דולק בבית הקדוש להגדלת הבית לכבוד ולתפארת בעיני הרואים, כי כן דרך בני איש להתכבד בבתיהם בנרות דולקין, וכל ענין ההגדלה בו כדי שיכניס האדם בלבו כשיראהו מורא וענוה, וכבר אמרנו כי במעשה הטוב הכשר הנפש. וכל זה סובב על היסוד הבנוי לנו כי הכל נגזר מצד המקבלים, עם היותי מאמין באמת כי יש למקובלים בענינים אלה חכמות נכבדות וסודות נפלאים.

ובספר הבתים לרבנו דוד הכוכבי כתב:

כבר בארנו ענין המנורה. ולכוונת האורה צריך מצות הדלקת הנרות שיהא דולק תמיד, ולזה היה דוחה שבת, שעל מה שהוראת הנרות צריך אורה כל הימים לכך היו נותנים בו שמן שיהיה האור מצוי תמיד.

ורבותינו בארו בעניין הדלקת הנרות מה שיש בו מן ההערה הנפשית, והוא אמרם אם הוזהרתם להיות מדליקים לפני נרות אני משמר נפשותיכם מכל רע, שנמשלו לנר שנאמר "נר אלוקים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן". והנה בפסוק זה באר אדון החכמים שנשמת האדם נאצלת מאור ה', וקראה נר למיעוט אורה לפי ערך המאורות הגדולים הנאצלים מאורו.

בפשטות, מצוות הדלקת נרות המנורה יסודה הוא עניין האור העולה ממנה, וההארה היוצאת ממנו אל האדם.

ב. הדלקת הנרות כקרבן עולה

לעומת דברי הראשונים שהובאו לעיל, שכתבו שהדלקת הנרות היא לשם אורה, מצאתי חידוש נפלא לגאון קדמון בספר כוונת התפילה לרבינו יום טוב ליפמן מיהלהויזן שכתב:

טעם הדלקת המגורה כי הדלקת השמן כמו העלות העולה, וה״ה מכל הנמצא אתנו, שהרי לא ישאר דבר אחר הדלקתו, ולכך רק הנק[ראת] טיפה ראשונה לבד הוכשרה למגורה, כמו שנאמר ״שמן זית זך כתית למאור״, ובדמיון להשפיע הברכה על שכלנו, וזה שאמר הכתוב: ״נר מצוה ותורה אור״.

למדנו מדבריו עניין חדש במצווה זו, דכמו שיש קרבן עולה, כך גם השמן הוא בגדר עולה, שהרי הוא כלה אחרי הדלקתו, ולא יישאר ממנו כלום. אכן ודאי שלא בא בעל ספר הנצחון לומר שאין עניין באור הנרות כלל, שהרי מקראות מפורשים הם על האור, כפי שהובאו לעיל, אך יש ללמוד מדבריו עניין נוסף מלבד האור העולה, שגם כילוי השמן הוא חלק מהמצווה כמו קרבן עולה.

לגדר זה יש לציין לברייתא במנחות (ק ע"א) האומרת "כל הקרב בלילה קדוש בלילה", ובשיטה מקובצת שם בהגהת רש"י מבואר דהיינו שמן לנרות. ובתוספות שם כתבו כן בשם יש מפרשים, ודחו דבריהם, מפני שבהטבת הנרות לא שייך לשון "כל הקרב" שבגמרא, אך לפי האמור הדבר פשוט.

ג. נפקא מינה בין הטעמים – דין דיחוי

לאחר שנתבאר שלשמן יש גדר של קרבן, יש לדון בכמה ספקות שהעלו המפרשים בעניין פסולי השמן, אם דינו כקרבן או כשאר מצוות גרידא. בשו"ת דובב מישרים לר' דב בעריש וידנפלד, הגאב"ד דטשעבין (ח"ב סי' מ) דן בקושיית הגאון רבי יצחק יעקב וואכטפויגל רב דמאה שערים. הרב וואכטפויגעל הביא את דברי הגמרא בזבחים (נט ע"א) שכל הקדשים שנשחטו כאשר המזבח פגום הרי הם פסולים משום שנדחו מהקרבה, ושוב אינם חוזרים ונראים למזבח. ולפיכך תמה, דכיוון שמפורש בגמרא (ראש השנה כד ע"ב) שבזמן בית חשמונאי כשמצאו את פך השמן לא הייתה להם

^{1.} בתוך: י' קופמן, ר' יום טוב ליפמן מיהלהויזן, בעל הנצחון, החוקר והמקובל, ב, ניו יורק תרפ"ז, עמ' 189.

מנורה, אם כן איך יכלו להדליק בשמן זה, הרי השמן נדחה ונפסל, כיוון שלא הייתה מנורה.

אבל נראה שיש מקום לקושייתו רק אם נאמר שיש לשמן תורת קרבן, אבל אם השמן אינו אלא חפצא של מצוות הדלקת המנורה, מהיכא תיתי לפוסלו באופן זה. אמנם גם לעניין מצוות נסתפקה הגמרא אם יש דיחוי (עיין סוכה לג ע"א), אך דין השמן אינו דומה לנידון שם, דהתם הדיחוי הוא בגוף המצווה, כמו הדס שענביו מרובים, דהיינו שהוא עצמו פסול, וכן דם שנתכסה מאליו ובטלה ממנו עצמו מצוות כיסוי, אבל הכא הרי מעולם לא נתבטלה מצוות הדלקת המנורה, אלא שאין מנורה, וכן אין שום פסול בשמן עצמו, ומניין לנו לפוסלו משום דיחוי. ועוד, שבגמרא בזבחים שם למדנו שקדשים שנשחטו כשהמזבח פגום נפסלו ממה שנאמר "וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך" – "וכי עליו אתה זובח, אלא (אתה זובח) כשהוא שלם ולא כשהוא חסר", אם כן יש פסול מיוחד בקרבנות לפוסלם כאשר אין מזבח. ודווקא אם דין השמן הוא כדין קרבן שייך לומר שנפסול את השמן בהעדר המנורה, כמו שהקרבן פסול בהעדר המזבח. נמצא אפוא שיש לקיים קושיא זו רק על פי דעת בעל ספר הנצחון.

בשו"ת דובב מישרים שם כתב הגרי"י וואכטפויגל ליישב קושייה זו, שהשמן הינו רק הכשר וסיבה למצווה, דגוף המצווה הוא האור, ועל כן כשאנו דנים על דבר שנדחה מעל גבי המזבח אין לנו לדון אלא על האור, והאור הלא עדיין לא היה בעולם שיחול עליו שם דיחוי. המחבר הגאב"ד טשעבין כתב לסייעו מהגמרא בברכות (נג ע"א), וממגן אברהם (רצח, ס"ק יג) ומחצית השקל שם, שמבואר בהם שהאור והנר הם שני דברים נפרדים, עיי"ש. אלא שלפי האמור הרי כילוי השמן הוא חלק מגוף המצווה, ולכן הקושיא אינה מתיישבת בסברה זו.

הדובב־מישרים עצמו מתרץ על פי מה שפירש בדברי התוספות בסוכה (לג ע"א ד"ה נקטם), שהקשו שם אמאי כל הקדשים שנשחטו קודם שנפגם המזבח פסולים מטעם דיחוי, והרי בידו לתקן. ותירצו שיש לחלק בדברים, ולא ביארו למה כוונתם. הדובב מישרים כתב לפרש שעשיית ריבוע המזבח הוא דבר קשה ולכן עשיית מזבח לא נחשבת 'בידו', אבל במנורה שפיר הוי 'בידו' לעשות מנורה אחרת, כי עשייתה אינה קשה כל כך, ובכל דבר שהוא בידו ליכא פסול דיחוי, עיין שם. אציין שהמעיין בתוספות הרא"ש בסוכה שם יראה בדבריו חילוק כעין זה, והוא תנא דמסייע להדובב מישרים.

אמנם בתוספות ישנים בכריתות (ז ע"א) כתבו שהסברה שבידו לתקן מועילה רק במקום שאינו נדחה מחמת פסולו, אבל אם נדחה מחמת פסול הגוף לא מהני שיש בידו לתקן, וסייעו לזה מדין מזבח שנפגם, שאף על פי שבידו למלאות הפגימה, מכל מקום לא מהני, ונפסל מדין דיחוי. והיינו שלדעת תוספות ישנים פגימת המזבח הוא חיסרון בעצם הדין, ולא רק שבמציאות אין מזבח, ונראה שזה מה שנלמד מהפסוק.²

כאמור, לקושיית האחרונים יש מקום רק אם נאמר שלומדים שמן מקרבנות, הואיל וגם השמן הוא כעין קרבן העולה, אבל בלאו הכי בוודאי שאינו עניין. ולפי המתבאר אינו עניין משתי סיבות:

- א. אם אין המצווה בגוף השמן אם כן לא הוי דיחוי, שהרי בידו לעשות מנורה, ואם אין פסול הגוף 'בידו' מועיל, ולא דמי לקרבנות.
- ב. בלאו הכי, לולא הלימוד מהפסוק שהשחיטה פסולה כשנפגם המזבח לא היה דין דיחוי גם בקרבנות, אם כן חסרון המנורה אינו נחשב דיחוי כלל, שהרי לא נתבטלה המצווה עצמה וגם לא נפסלה, כפי שנתבאר.³

בספר בני ציון לר' בן ציון מיטאווסקי (סי' מח) הביא קושייה זו, וכתב שאינה קושייה. דבאמת לא מקרי דיחוי רק כשהדיחוי הוא בגוף הקרבן או המצווה, אבל העדר המנורה לא איקרי דיחוי. ומה שמצינו פסול דיחוי בזבחים כשנפגם המזבח אף על פי שלכאורה החיסרון הוא רק בהעדר המזבח ותו לא, שאני התם שאם מקריב את הקרבן כאשר אין מזבח הקרבן פסול, אבל גבי שמן, גם אם ידליק את השמן כאשר אין מנורה מותר השמן לא ייפסל, אלא שלא קיים את מצוותו, ולכן לא שייך בשמן פסול דיחוי, עיי"ש.

אך לכאורה סברתו אינה מובנת, בשלמא אם בא לחלק בזה, שבקרבנות ישנו לימוד וכאן אין דרשה על כך דבריו מובנים. אבל הרי לא כתב כן, ולכן יש לפרש כוונתו, ששם יש דרשה מפסוק לעניין שחיטה, שצריך מזבח בזמן שחיטה, ואם בזמן השחיטה המזבח פגום, לא הועילה השחיטה לקרבן והוא פסול, וכמובן שלאחר שנשחט לא שייך שיחזור ויכשר, מה שאין כן בשמן שלא שייך בו שום פסול במה שהדליקו בו. אך אם כן מה הדמיון בין שני העניינים, אם אנו באים לדמות את השמן לקדשים שנדחו הדמיון הוא מקרבנות שנשחטו לפני שנפגם המזבח, והיינו ששחיטתם הייתה כשרה כדין, ואחר כך נפגם המזבח ואי אפשר לזרוק את הדם ואז נפסל הדם מדין דיחוי, אע"פ שחזר ונראה אחר כך, כשתקנו את המזבח. ואם כן, כל החיסרון הוא

^{2.} ראה שו"ת נפש חיה להגרח"א וקס מקליש, יו"ד סי' ה.

^{3.} ראה בשו"ת ישועות מלכו או"ח סי' מט. וראה בספר גור אריה יהודה, קונטרס המועדים סי' יח אותיות ז-ח לענין דיחוי בסוכה.

שלא היה מזבח לזרוק עליו, ובזה יש לומר דהוא הדין בשמן של המנורה, כשאין מנורה להדליק עליה.⁴

ד. דין 'משקה ישראל'

בעניין זה דן באור־שמח (הל' לולב פ"ח ה"ב) וכתב שכמו שישנו דין 'משקה ישראל' למזבח, שאי אפשר להקריב על המזבח אלא מה שמותר באכילה לישראל, כמו כן שייך דין זה גם בשמן למנורה שצריך להיות מותר לישראל. בשו"ת דגל ראובן לר' ראובן כ"ץ (ח"ג סי' ב אות ה) הביא דבריו, ופלפל שם עם הגר"י קלמס שסבר שאין דין 'משקה ישראל' בשמן. ברם הג"ר מנחם זמבה הי"ד בספר זרע אברהם (סי' כ אות יח) הביא את דברי אור שמח והסכים עמו, וכתב שבמקום אחר האריך בזה, ולא זכינו לאורו. בחידושי חתם סופר על סוכה (לה ע"א) ראיתי שנקט בפשיטות שהשמן למנורה צריך שיהיה מותר לאכילה, (ועיין עוד בשו"ת תורת חסד או"ח סי' ס, ובאור שמח הלכות פרה אדומה פי"א ה"ז). ומכל מקום אם נקטינן כסברת בעל ספר הנצחון מובנת הסברא שצריכים 'משקה ישראל' בשמן כמו שצריך בקרבן, ברם אם אין המצווה אלא באור, ואין על השמן דין קרבן, צריך עיון מנא לן הסברא דצריך בשמן 'משקה ישראל'.

ה. פסול יוצא ופסול לינה

הג"ר מנחם זמבה הי"ד כתב עוד לפסול שמן למנורה שנעשה יוצא, היינו שיצא חוץ לעזרה לאחר שנתקדש בכלי שרת, עיין בגור אריה יהודה בקונטרס התשובות (סי' ד, נה) שכתב כן. וכמו כן יש לדון לעניין פסול לינה, שלכאורה אין נראה לחלק בין הנושאים, וכאמור הכל מובן היטב אם ננקוט שדין השמן הוא כמו קרבן, אך אם אינו אלא חפצא של מצוות הדלקת המנורה – מנלן לחדש בו פסול יוצא ולינה כשאר הקדשים. ובאמת שבעניין שמן טמא למדנו מנס חנוכה שהוא פסול למנורה, אך מניין המקור לא ידענו. אך אם נקטינן שדינו ככל הקרבנות, הרי גם פסול טומאה בשמן למנורה נכלל בפסול טומאה בכל הקרבנות.

^{4.} ועיין ברמב"ם (הל' פסולי המוקדשין פ"ג הכ"ב) שכתב "מזבח שנפגם – נפסלו כל הקדשים שהיו שם שחוטין במקדש שעדיין לא נזרק דמם, שהרי אין שם מזבח לזרוק עליו, ונאמר 'וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך', כלומר תזבח והוא עומד בתקונו לא פגום". ולשונו צריכה בירור, שפתח שהטעם שנפסלו הוא שאין מזבח לזרוק עליו, ומסיק שהטעם הוא הדרשה "תזבח והמזבח בתקונו לא פגום" העוסקת בשחיטת הקרבן, וצריך תלמוד.

^{5.} וראה גם בספרו גור אריה יהודה, קונטרס שו"ת סי' ג.

לעניין פסול יוצא יש לציין את לשון רש"י במנחות (נ ע"א ד"ה כדקתני סיפא) שכתב "ומנורה אינה מקדשת". אך באמת הרי השמן נתקדש בכלי שרת לפני שנתנוהו במנורה (ראה מנחות פח ע"ב). אכן בתוספות שם (פט ע"א ד"ה חצי) תמהו למה צריך קידוש כלי לשמן, ובפשטות כוונת השאלה היא שהמנורה תקדש את השמן, שהיא כלי שרת.⁶ אך אולי יש לומר שצריך להניח את השמן במנורה כשהוא כבר קדוש, כמו במזבח שיש לקדש הכול בכלי שרת לפני ההקטרה עליו, ואכתי צריך עיון.

ו. נס חנוכה

לפי האמור, שכילוי השמן הוא חלק מהמצווה ואינו רק היכי תימצי בלבד שיהיה אור, יש להעיר על נס חנוכה שהשמן דלק שמונת ימים אף על פי שלא היה בו די אלא ליום אחד. כבר ידועה קושיית הבית יוסף בריש הלכות חנוכה מדוע תיקנו שמונה ימים לחנוכה ולא שבעה בלבד ופלפולי האחרונים, וכן מה שכתבו שצריך שמן זית ולא שמן של נס. ואם כן יש להעיר על שיטת בעל ספר הנצחון, שכן מחד גיסא אי אפשר לומר שהשמן לא כלה (כדברי הבית יוסף באחד מתירוציו), שכן לשיטה זו כילוי השמן הוא ממהות המצווה, ומאידך גיסא אם השמן כלה־ אם כן נוצר שמן חדש על ידי נס, והרי זה שמן של נס ולא שמן זית, ואכתי צריך עיון.

בספר גור אריה יהודה קונטרס המועדים (סי' יט) הביא את קושיית אבני נזר אמאי הוצרכו לנס חנוכה, והרי המנורה מטהרת את השמן, כמו שטמא שעולה על המזבח פקעה טומאתו (כדאיתא בזבחים מג ע"ב). ראה שם שדן בתוך דבריו אם יש למנורה דין מזבח או לאו. ואולי באמת השאלה תלויה בחידוש דלעיל, אם מצוות הדלקת המנורה היא רק דין להעלות את האור, אין המנורה כמזבח, ברם אם יש גם דין העלאה על השמן עצמו, אם כן יש לומר שהמנורה כמזבח ופקעה טומאת השמן.

^{6.} ראה שיטה מקובצת מנחות ק ע"א ותוספות שם שהובאו לעיל, ובתוספות תמורה יד ע"א ובצאן קדשים שם.

[.]ד. ובעיקר שאלה זו עיין עוד בשו"ת אמרי דוד לר' דוד הלוי איש הורוויץ, אורח חיים סי' צח.